

Beschouwing

Burgerschapsonderwijs: Beschouwing van twee aanpakken voor het vergroten van maatschappelijke betrokkenheid

Lida Klaver (Saxion), Stella van der Wal-Maris (Marnix Academie), Symen van der Zee (Saxion), Marijke van Voorthuysen (Marnix Academie).

Samenvatting

Bij het bepalen van een aanpak voor burgerschapsonderwijs kunnen scholen en lerarenopleidingen verschillende keuzes maken op basis van hun visie. In dit artikel beschouwen we twee aanpakken voor het vergroten van maatschappelijke betrokkenheid—een belangrijk maar nog steeds onderbelicht leerdoel binnen burgerschapsonderwijs: Bèta Burgerschap (Saxion) en Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap (Marnix Academie). We beschrijven voor beide aanpakken de rationale, de didactiek, praktische voorbeelden en de positionering van de aanpak in de lerarenopleiding. Vervolgens gaan we de dialoog aan over overeenkomsten en verschillen. Het gaat dan bijvoorbeeld om de pedagogische visie, het wel of niet inleiden in bepaalde waarden, de focus op cognitieve of handelingsgerichte betrokkenheid en de keuzes die worden gemaakt in de lerarenopleidingen. Het opzoeken van de dialoog over de twee aanpakken was voor ons als onderzoekers en lerarenopleiders een waardevolle exercitie. We besluiten het artikel dan ook met de aanbeveling om in de eigen context de dialoog aan te gaan over de vormgeving van onderwijs gericht op het vergroten van maatschappelijke betrokkenheid en de consequenties voor de lerarenopleiding.

Inleiding

Burgerschapsonderwijs

Burgerschapsonderwijs, zoals beschreven in de Nederlandse wetgeving, is gericht op het bevorderen van kennis over de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties. Het belang van burgerschapsonderwijs wordt breed onderschreven door leerkrachten, onderzoekers en beleidsmakers en burgerschapsonderwijs krijgt steeds meer aandacht. In Nederland zien we dit aan de positionering van burgerschap als basisvaardigheid, de verduidelijking van de wet over burgerschapsonderwijs, het vernieuwde inspectietoezicht, en de ontwikkeling van kerndoelen voor burgerschapsonderwijs. In Vlaanderen gaat het beleid nog

een stap verder, met minimumdoelen voor burgerschap en een resultaatsverbintenis (Claes, 2023). In Nederland ligt de dagelijkse focus in het burgerschapsonderwijs op persoonsvorming en sociale omgang (Inspectie van het Onderwijs, 2022). Het ontwikkelen van maatschappelijke betrokkenheid en kritisch leren nadenken over de samenleving krijgen veel minder aandacht.

Opvattingen over burgerschapsonderwijs

Vanuit de overheid wordt via wetgeving, inspectietoezicht en het formuleren van kerndoelen (Nederland) en eindtermen/minimumdoelen (Vlaanderen) richting gegeven aan het burgerschapsonderwijs. Wat burgerschap en burgerschapsonderwijs is en zou moeten zijn, zijn complexe vragen waar geen eenduidig antwoord op is (Sant, 2019). Het antwoord op deze vragen hangt af van je mens- en maatschappijvisie. Binnen de wettelijke kaders blijft er vrijheid voor scholen (en lerarenopleidingen) om eigen accenten te leggen en keuzes te maken. Er is een heel scala aan dimensies waarop opvattingen over burgerschapsonderwijs kunnen variëren (e.g., De Brouwer et al., 2022). De Brouwer et al. (2022; 2023) zetten verschillende opvattingen over burgerschapsonderwijs tegenover elkaar. Zo kan de nadruk liggen op de maatschappelijke of meer op persoonsvormende en sociaal-emotionele aspecten van burgerschapsonderwijs. Andere voorbeelden zijn enerzijds het leren voegen in de samenleving en anderzijds het leren vormen van de samenleving, aangepast en kritisch burgerschap, één visie op goed burgerschap aanbieden of meerdere visies, een accent op waarden en attitudes of op kennis, op leren actie ondernemen of leren nadenken en beslissen, en op de eigen wereld en handelingsmogelijkheden of op de wijde wereld en complexiteit.

Twee aanpakken gericht op maatschappelijke betrokkenheid

In dit artikel zetten we twee aanpakken naast elkaar waarin maatschappelijke betrokkenheid en maatschappelijke vraagstukken—twee van de Nederlandse conceptkerndoelen¹ die nog onderbelicht zijn in het onderwijs—een belangrijke rol spelen: *Bèta Burgerschap* en *Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap* (OiSO). Gezien de aandacht voor maatschappelijke betrokkenheid en maatschappelijke vraagstukken lijken de aanpakken sterk op elkaar. Echter, de onderliggende

¹ In Nederland zijn conceptkerndoelen geformuleerd die gaan over schoolcultuur, diversiteit, democratische waarden, maatschappelijke betrokkenheid, democratische betrokkenheid en maatschappelijke vraagstukken (SLO, 2024).

rationale, de didactiek en praktische uitwerking verschillen. In dit artikel beschouwen we de overeenkomsten en verschillen tussen *Bèta Burgerschap* en *OiSO*. We nodigen de lezer uit om, bij het lezen van de beschrijving van de aanpakken, met collega's de aanpakken te vergelijken en te beschouwen in het licht van eigen opvattingen over burgerschapsonderwijs. We sluiten af met een dialoog waarin we de verschillen en overeenkomsten tussen de aanpakken toelichten. Met deze beschouwing tonen we aan dat het belangrijk is om doordacht en onderbouwd keuzes te maken, zodat de aanpak die een team kiest past bij de visie op burgerschap en burgerschapsonderwijs. In dit artikel hebben we ook expliciet aandacht voor hoe deze aanpakken gepositioneerd zijn binnen de curricula van lerarenopleidingen basisonderwijs. *Bèta Burgerschap* krijgt aandacht bij de lerarenopleiding basisonderwijs van Saxion en OiSO bij de Marnix Academie. Niet alleen scholen moeten keuzes maken over hun burgerschapsonderwijs op basis van populatie en visie, ook voor lerarenopleidingen is het de vraag hoe burgerschapsonderwijs vormgegeven wordt. Hierbij is die vraag voor de lerarenopleidingen tweeledig: het gaat om de ontwikkeling van burgerschapscompetenties van de student zelf en om het toerusten voor het denken over en verzorgen van burgerschapsonderwijs aan hun leerlingen.

Bèta Burgerschap

Rationale

Bij *Bèta Burgerschap* leren kinderen gezamenlijk beslissingen nemen over maatschappelijk-technologische vraagstukken zoals de plastic soep, textielindustrie of internet der dingen. De rationale voor deze aanpak is uitgewerkt door Laurence Guérin (2018) en concreet gemaakt in het praktijkboek *Bèta en technologie in burgerschapsonderwijs* (Tolkamp et al., 2019). Guérin (2018) beargumenteerde dat het belangrijk is burgerschapsonderwijs te 'rechtvaardigen' vanuit een visie op de maatschappij en burgerschap. Als uitgangspunt voor de *bèta* burgerschapaanpak nam zij het idee van deliberatieve democratie: burgers informeren zichzelf en elkaar en discussiëren met elkaar om tot overeenstemming te komen. Meer specifiek werd de epistemische deliberatieve democratie als uitgangspunt genomen. Hierbij gaat het erom dat de oplossing zo goed mogelijk is, dus realistisch en rechtvaardig, rekening houdend met verschillende belanghebbenden en gebaseerd op een afweging van argumenten en op gedegen kennis. Groepsgewijs probleem oplossen is hiermee de competentie die centraal staat in *Bèta Burgerschap*.

Een ander belangrijk uitgangspunt van de bèta burgerschapaanpak is autonomie (Guérin, 2018). Om recht te doen aan de autonomie van leerlingen is het belangrijk dat zij hun eigen mening leren vormen en hun leven leren inrichten op grond van hun eigen waarden. Met dit als uitgangspunt verschilt het leren groepsgewijs probleem oplossen van sommige andere aanpakken voor burgerschapsonderwijs over duurzaamheidsvraagstukken. Zo blijkt uit een analyse van aanpakken voor leren voor duurzame ontwikkeling dat deze vaak bedoeld zijn om leerlingen te sturen richting een bepaald oordeel of handelingsrichting (Ideland & Malmberg, 2015). Dit doet geen recht aan de autonomie van leerlingen. Bèta Burgerschap is daarentegen gericht op het stimuleren van kennisverwerving, oordeelsvorming, argumenteren, perspectief nemen en kritisch denken, wat de autonomie van leerlingen bevordert.

Bèta Burgerschap in het basisonderwijs

Om leerlingen te leren groepsgewijs problemen op te lossen is niet ieder type onderwijs geschikt. Guérin (2018) stelde vier principes op die leidend zijn bij de voorbereiding, uitvoering en evaluatie van het onderwijsaanbod, zie Figuur 1.

Didactische principes

Samen denken betekent dat kinderen tijdens dit type onderwijs regelmatig werken in kleine groepen. Zij wisselen hun kennis uit, waardoor hun individuele en gemeenschappelijke kennis wordt vergroot en verbeterd. Dit leidt tot betere oplossingen. *Argumenteren* betekent dat leerlingen hun standpunten, oplossingen en beslissingen leren onderbouwen met argumenten met 'bewijs'. Daarnaast leren zij tijdens een discussie de ander te stimuleren tot argumenteren, in te gaan op de argumenten van de ander of deze te weerleggen. *Netwerk denken* gaat over het nemen van het perspectief van verschillende actoren (belanghebbenden), maar ook over het nemen van een kort- en lange termijnperspectief, en het kijken vanuit een meer lokaal en meer globaal perspectief. Uiteindelijk gaat het groepsgewijs probleem oplossen om het nemen van een zo optimaal mogelijke beslissing. Bij het *nemen van beslissingen* moeten de argumenten afgewogen worden. Met deze vier didactische principes, samen denken, argumenteren, netwerk denken en beslissingen nemen, kan gewerkt worden aan groepsgewijs probleem oplossen als kerncompetentie van burgerschapsonderwijs waarbij maatschappelijke vraagstukken centraal staan. Groepsgewijs probleem oplossen is niet beperkt

tot maatschappelijk-*technologische* vraagstukken, hoewel hier in de bèta burgerschapaanpak wel voor gekozen is (Guérin, 2020; Tolkamp et al., 2019).

Figuur 1. Groepsgewijs probleem oplossen in de bèta burgerschapaanpak. Bron: Met toestemming aangepast overgenomen uit Bèta en Technologie in burgerschapsonderwijs (Tolkamp et al., 2019, pp. 24-25). Copyright TechYourFuture.

Leeractiviteiten

De leeractiviteiten tijdens lessen volgens de bèta burgerschapaanpak kunnen zeer divers zijn. Bèta Burgerschap kan vorm krijgen als project in de school of klas, maar ook binnen één les of enkele lessen. Leerlingen kunnen op verschillende manieren kennis opdoen over het vraagstuk en ondersteund worden bij het samen denken, argumenteren, netwerk denken en beslissingen nemen (Tolkamp et al., 2019). Leeractiviteiten kunnen op school plaatsvinden, maar kunnen ook buiten de school in samenwerking met een bedrijf of maatschappelijke organisatie vormgegeven worden. Belangrijk is dat vanuit de Bèta Burgerschap visie gewerkt wordt aan groepsgewijs probleem oplossen

volgens de didactische principes en er een maatschappelijk-technologisch vraagstuk centraal staat.

De leeractiviteiten worden (globaal) als volgt geordend (Tolkamp et al., 2019). Leerlingen beginnen met het *verkennen* van het vraagstuk in hun eigen leefwereld, zij *analyseren* het vraagstuk en doen meer kennis op over het vraagstuk. Leerlingen discussiëren vervolgens over verschillende oplossingen en *beslissen* over de optimale oplossing. Ten slotte is er een *nabespreking* waarin ze hun oplossing presenteren aan medeleerlingen of bijvoorbeeld aan ouders of belanghebbenden. Ze reflecteren daarbij ook op het proces en hun eigen kennis, vaardigheden en houdingen. Zie kader 1 voor een voorbeeld van een project in de bovenbouw van het basisonderwijs.

De bovenbouw van een basisschool heeft een project dat gaat over stikstof. Twee vraagstukken staan centraal tijdens het project: Wat kan de school doen om bij te dragen aan het oplossen van het stikstofprobleem? Wil de klas dat de school ook een vlag ondersteboven ophangt? De groep vormt met wat sturing door de leerkracht tijdens de twee eerste lessen de volgende onderzoeksvragen:

- (1) Hoe is het stikstofprobleem ontstaan?
- (2) Wat vinden natuurorganisaties dat er moet gebeuren?
- (3) Wat vinden de boeren dat er moet gebeuren?
- (4) Wat is de European Green Deal en wat wil Europa?
- (5) Wat kunnen burgers doen?
- (6) Wat zijn redenen voor- en tegen het ondersteboven hangen van de vlag?

De leerkracht heeft de volgende leeractiviteiten bedacht:

<i>Les</i>	<i>Stap</i>	<i>Leeractiviteiten</i>
1	Verkennen	Een boer komt vertellen over het stikstofprobleem. Klassikaal onderzoeksvragen opstellen.
2	Verkennen	Nieuwsbericht lezen over de vlaggen die op de kop opgehangen worden. Klassikaal onderzoeksvragen opstellen.

3	Analyseren	Expertgroepen maken die zich in een van de onderzoeksvragen gaan verdiepen. Expertgroepen bestuderen door de leerkracht geselecteerde bronnen. Samenvatten op de kennismuur en aanscherpen netwerkkaart.
4	Analyseren	Expertgroepen zoeken in duo's nog een goede bron en bestuderen deze. Samenvatten op de kennismuur en aanscherpen netwerkkaart.
5	Analyseren	Expertgroepen interviewen een belanghebbende (eventueel videobellend). Samenvatten op de kennismuur en aanscherpen netwerkkaart.
6	Analyseren	Expertgroepen bedenken een oplossing voor de twee vraagstukken. Uitleg argument door leerkracht. Expertgroepen stellen argumenten op met hulp van een werkblad.
7	Beslissen	Beslisgroepen maken (uit iedere expertgroep iemand). Discussiëren: Iedere beslisgroep komt tot een optimale oplossing voor de vraagstukken.
8	Nabespreken	Beslisgroepen presenteren kort hun oplossingen met argumentatie hiervoor. Kringgesprek: Wil de groep hier nog iets mee doen? Reflectie op de discussie, kennis en houdingen met de kennismuur en netwerkkaart.

Kader 1. Bèta Burgerschap: Project over stikstof

Bèta Burgerschap in de lerarenopleiding

In de lerarenopleiding van Saxion is Bèta Burgerschap één van de aanpakken voor burgerschapsonderwijs waarmee de student in aanraking komt. Dit is in lijn met het beroepsbeeld van de opleiding. Hierin wordt het leraarschap beschreven als enerzijds een persoonlijke aangevoelde drijfveer en anderzijds als het dienen van een groter belang, de vorming van de nieuwe generatie (Van der Zee, z.j.). De school wordt beschreven als "een plek die tot doel heeft oriëntaties en bestemmingen mogelijk te maken door kinderen in te leiden in de

'*worthwhile things*' van onze opgebouwde cultuur en zo bij te dragen aan het op volwassen wijze in de wereld te kunnen zijn" (p. 10). In het beroepsbeeld wordt benadrukt dat het inleiden gebeurt op open wijze, "omwille van het voortbestaan en de vernieuwing van de democratie" (p. 10). Het groepsgewijs probleem oplossen sluit aan op het op 'open wijze' inleiden in de wereld; de didactiek stimuleert het zelf denken en *open mindedness* terwijl het bijvoorbeeld kritiek niet verbiedt. Naast Bèta Burgerschap worden ook andere aanpakken voor burgerschapsonderwijs aangeboden, waaronder aanpakken met betrekking tot maatschappelijke betrokkenheid. Enerzijds omdat het handelen van de leraar altijd betwist en bevraagd kan worden; er is nooit één goede manier van doen. Anderzijds omdat deze lerarenopleiding ook op dit niveau autonomie wil stimuleren. De lerarenopleiding van Saxion wil dat toekomstige leraren zelf moeten kunnen denken en besluiten welke aanpak bij hun school, hun persoonlijke visie en hun populatie past op dat moment.

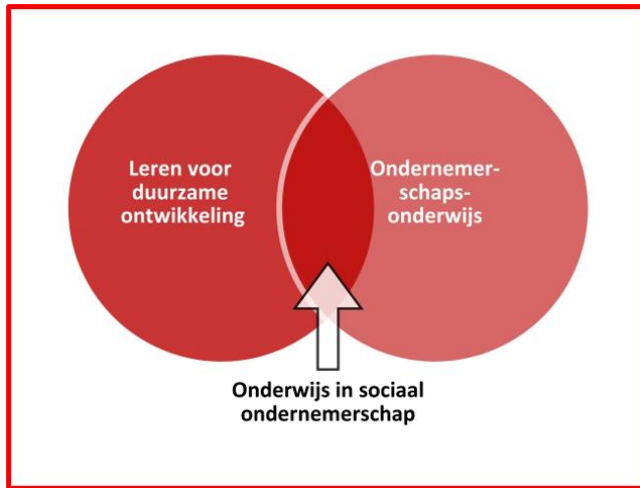
De cursus waarin Bèta Burgerschap wordt aangeboden aan leraren in opleiding is ontwikkeld in het onderzoeksproject *European Assembly for a Sustainable Europe* (EASE), waarin Saxion samenwerkt met de Hogeschool Rotterdam. Tijdens de lessen worden de didactische principes van Bèta Burgerschap behandeld en gaat het over vraagstukken uit de *European Green Deal*. Studenten (her)ontwerpen lessen en proberen deze uit in hun stageschool. De cursus is nog gaande en zal nog worden geëvalueerd. Dit project is een vervolg op het project "Samen werken aan Bèta Burgerschap" (2015-2019), waarin onder andere een professionaliseringstraject werd ontwikkeld. Een krachtig onderdeel van dit professionaliseringstraject was de video-coaching gericht op het stellen van vragen aan leerlingen (Guérin et al., 2021). Voor veel van de deelnemende leraren bleef het zelf ontwerpen van lessen volgens de bèta burgerschapaanpak een uitdaging.

Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap

Rationale

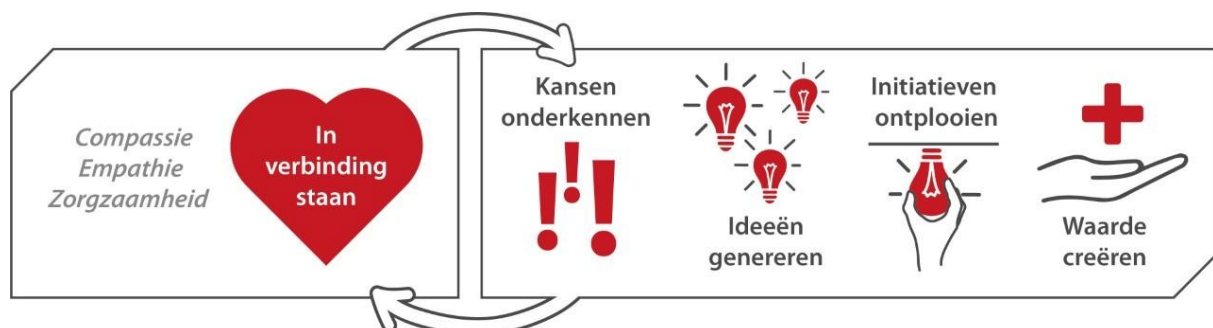
Leerlingen toerusten voor het deel uitmaken van en bij kunnen dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving is een van de doelstellingen van burgerschapsonderwijs (Inspectie van het Onderwijs, 2022). Een manier om dergelijk onderwijs vanuit een hoopgevend perspectief vorm te geven is Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap. Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap is gericht op het ontwikkelen van competenties die je in staat stellen een positieve impact te realiseren ten aanzien van maatschappelijke

vraagstukken. OISO is gepositioneerd op het snijvlak van Leren voor Duurzame Ontwikkeling en ondernemerschapsonderwijs (Lindner, 2018). Deze positionering is gevisualiseerd in Figuur 2.

Figuur 2. Positionering van Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap

OISO kent een pedagogische, maatschappelijke en handelingsgerichte dimensie. Het draait om het ontwikkelen van een gevoeligheid voor de behoeften van jezelf, de ander en de wereld en het ontwikkelen van compassie, empathie en zorgzaamheid, om je vervolgens te verbinden aan een maatschappelijke uitdaging met de bedoeling bij te dragen aan een verandering ten goede. Samen met anderen onderzoek je de uitdaging, de verandering die je graag zou zien en de kansen die je hebt om bij te dragen aan die verandering, genereer je ideeën en ontplooi je initiatieven waarmee je toegevoegde waarde creëert. Tijdens het hele proces wordt vooruit- en teruggeblikt (Van der Wal-Maris, 2019). De verschillende componenten van het leren sociaal te ondernemen worden gevisualiseerd in Figuur 3.

Figuur 3. Componenten van Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap (Van der Wal-Maris, 2019)

Binnen OISO richt de pedagogische dimensie zich op het subject zijn. Leerlingen ontdekken hun eigen drijfveren en passies en ontwikkelen hun eigen waarden.

Ze worden uitgedaagd na te denken over wat ze zien als een goede balans tussen wat wenselijk is voor zichzelf, de ander en de wereld (Biesta, 2018). Er is veel aandacht voor het samen perspectief ontdekken en het ontwikkelen van *shared agency* (De Winter, 2024).

Binnen de maatschappelijke dimensie ligt het accent op het omzetten van maatschappelijke betrokkenheid in maatschappelijk handelen door je sociaal ondernemend op te stellen. Het is direct verbonden met de echte wereld en met uitdagingen op het gebied van duurzame ontwikkeling. De uitdagingen kunnen groot en klein zijn, dichtbij en ver weg. Denk bijvoorbeeld aan plastic soep, klimaatverandering, de leefbaarheid in de eigen wijk en vooroordelen. Al deze aspecten komen terug in de door de Verenigde Naties geformuleerde duurzame ontwikkelingsdoelen (zie Figuur 4).

Figuur 4. Duurzame ontwikkelingsdoelstellingen. Bron: SDG Nederland

Bij het leren sociaal te ondernemen is het belangrijk kennis te verwerven van de complexe uitdagingen waar we in onze samenleving voor staan, na te denken over verantwoordelijkheden en over wat beter kan, en te leren zelf bij te dragen aan veranderingen ten goede. Ideeën en initiatieven vanuit de leerlingen zelf zijn hierbij leidend. Een voorbeeld is het initiatief van groep 7 leerlingen om de leefbaarheid in de eigen wijk te vergroten door het organiseren van een buurtfeest. Uitdagingen waar leerlingen mee aan de slag gaan zijn onder meer afhankelijk van de leeftijd, de eigen interesses en context.

OiSO in het basisonderwijs

Door al op jonge leeftijd leerlingen te laten ervaren dat ze in staat zijn een bijdrage te leveren aan een maatschappelijke verandering ten goede, zijn ze later in hun leven eerder geneigd om in termen van mogelijkheden te denken (vgl. Van de Wetering et al., 2022). Een krachtige leeromgeving voor het leren sociaal te ondernemen in het basisonderwijs toont de volgende kenmerken. Er heerst schoolbreed een cultuur van compassie, empathie, zorgzaamheid en ondernemerschap. Er wordt vakoverstijgend onderwijs aangeboden, bijvoorbeeld in de vorm van projectonderwijs. Onderwijsinhouden uit oriëntatie op jezelf en de wereld, maar ook uit rekenen en wiskunde, Nederlands en kunstzinnige oriëntatie kunnen betekenisvol in OiSO ingebed worden. Willen we dat leerlingen ondernemend worden, dan moeten ze de kans krijgen zich ondernemend op te stellen. De leraar neemt met name een faciliterende en begeleidende rol op zich en organiseert tijdens het leerproces feedback. In OiSO zijn het ontmoeten van anderen—binnen en buiten de school—, dialoog en aandacht voor tegenstrijdige behoeften en opvattingen belangrijk. Leerlingen worden uitgedaagd tot perspectiefwisseling. Het ontwikkelen van sociaal ondernemerscompetenties is gebaat bij een leren-door-doen aanpak. Korte cycli van actie-feedback-reflectie ondersteunen het leerproces (Van der Wal-Maris et al., 2021).

Bij het leren sociaal te ondernemen ontwikkelen leerlingen tal van competenties die passend zijn bij burgerschapsonderwijs: compassie, empathie en zorgzaamheid, duurzaam denken, samenwerken en communiceren, leiderschap, ondernemen, kritisch en systemisch denken en waarderen, creativiteit, en leren en reflecteren (Van der Wal-Maris et al., 2021; Van Voorthuijsen et al., in voorbereiding). In Kader 2 is een beschrijving van een voorbeeld van OiSO opgenomen; een project dat Nynke Vervoorn in haar derde opleidingsjaar aan de Marnix Academie heeft uitgevoerd met haar stageklas.

Verschillende bewoners van Vleuten ontvingen een zakje met zaadjes in de brievenbus met daarbij een dringende boodschap van groep 6 van de Torenpleinschool: “Plant meer groen, help de aarde”. Dit is één van de acties die de leerlingen hebben bedacht tijdens een project gericht op sociaal ondernemen. Ze zijn hiertoe aangezet door ‘AfValerie en KliMathilde in het wild’ die middels een educatieve vlog, opgenomen in de directe omgeving van de school, de kinderen van groep 3 en 6 om hulp vroegen. Groep 6 beet zich helemaal vast in het thema klimaatverandering.

Nynke heeft met haar project bewust ingezet op het stimuleren van '*place attachment*', verbondenheid met een plek, in de hoop dat de leerlingen vanuit eigen waarden en gevoel actie willen ondernemen om zorg te dragen voor hun eigen omgeving. En dat heeft gewerkt. De leerlingen weten van geen ophouden. Naast de zakjes met zaadjes, die leerlingen vanaf nu minimaal twee keer per jaar willen rondbrengen, zetten de leerlingen ook in op een groen schooldak. Een delegatie uit de klas ging hiervoor in gesprek met de directrice. Toen dat niet mogelijk bleek, hebben ze hun zinnen gezet op schoolmoestuintjes. Er wordt een verzoek ingediend bij de gemeente en er is een handtekeningactie op touw gezet om dit verzoek kracht bij te zetten. Intussen kan iedereen alvast potentiële locaties voor de moestuintjes deponeren in een ideeënbbox.

Kader 2. Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap: 'Plant meer groen, help de aarde'

OiSO in de lerarenopleiding

Om OiSO in het basisonderwijs te realiseren moeten leraren-in-opleiding een kritisch inzicht ontwikkelen in zowel de kenmerken van sociaal ondernemerschap als in de pedagogische-didactische benadering binnen OiSO (vgl. Vare et al., 2019) en de benodigde competenties ontwikkelen. Een kwalitatief onderzoek onder derdejaarsstudenten die projecten gericht op sociaal ondernemerschap hadden uitgevoerd, resulteerde in een onderscheid in benodigde competenties: generieke lerarencompetenties, eigen sociaal ondernemerschapscompetenties en competenties om OiSO te verzorgen (Van der Wal-Maris et al., geaccepteerd). Het ontwikkelen van de benodigde leraarcompetenties wordt ondersteund door een combinatie van een actieve, collaboratieve, probleemgebaseerde en ervaringsgerichte didactiek (Mindt & Rieckmann, 2017). Daarnaast geven studenten in onderzoek van Van der Wal-Maris en collega's (geaccepteerd) aan dat het belangrijk is herhaaldelijk te modelleren en een student-/leerlinggestuurde benadering expliciet te maken. Opdrachten gericht op het ontwerpen en uitvoeren van OiSO en hierop reflecteren worden ook als zeer waardevol gezien.

In een doorgaande leerlijn worden studenten begeleid in hun ontwikkeling tot sociale en zelfbewuste wereldburgers die hun maatschappelijke verantwoordelijkheid voelen en nemen. Deze leerlijn sluit aan bij de burgerschapscompetenties gericht op het actief kunnen deelnemen aan de samenleving én bij de door de Marnix Academie geformuleerde bekwaamheidseisen gericht op het expliciteren van persoonlijke waarden en

overtuigingen die de professionele identiteit kleuren. Leidend principe in deze leerlijn is het concept 'sociaal ondernemerschap'. De student ontwikkelt zijn authentieke professionele identiteit van 'het zelf ervaren', via 'het zelf sociaal ondernemen', naar het 'met kinderen sociaal ondernemen'. In twee projectweken per studiejaar, in reguliere programma's en in OiSO leerarrangementen worden de duurzame ontwikkelingsdoelen en het sociaal ondernemen centraal gesteld. Studenten doen zelf ervaringen op, onder andere middels vrijwilligerswerk in de stad en de inzet van creativiteit en technologie voor het bijdragen aan het verkleinen van complexe duurzaamheidsuitdagingen. In het derde opleidingsjaar gaan studenten OiSO ontwerpen en uitvoeren in hun stagescholen. Aan het einde van de opleiding hebben studenten zich georiënteerd op hun betrokkenheid bij de samenleving, geëxperimenteerd met innoverende technieken om veranderingen te bewerkstelligen in de wereld om hen heen, ervaring opgedaan in het samen met kinderen sociaal ondernemen en een eigen visie ontwikkeld op het geven van burgerschapsonderwijs.

Beschouwing

Uit de bovenstaande beschrijvingen valt op te maken dat er behoorlijk wat overeenkomsten zijn tussen Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap en Bèta Burgerschap. De grootste overeenkomst is dat beide zich richten op maatschappelijke betrokkenheid en maatschappelijke vraagstukken. Omdat juist de verschillen tussen de twee aanpakken inzicht bieden in de keuzes die je als school of lerarenopleiding zou kunnen maken, gaan we in deze beschouwing op zoek naar die verschillen, zonder daarbij de nuance uit het oog te verliezen. Zie Tabel 1 voor een overzicht van de verschillende accenten die de twee aanpakken voor burgerschapsonderwijs leggen. Het zicht op deze verschillen is het resultaat van de dialoog die de auteurs van dit artikel met elkaar zijn aangegaan over de keuzes onderliggend aan deze aanpakken en de keuzes die de lerarenopleiding basisonderwijs van Saxion en de Marnix Academie maken. In wat volgt geven we een inkijkje in deze dialoog.

Accent op/in	Bèta Burgerschap	Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap
--------------	------------------	--

aangepast burgerschap of kritisch burgerschap	kritisch burgerschap	kritisch burgerschap
waarden- en attitude ontwikkeling of kennisontwikkeling	kennis	beide
pedagogisch fundament	autonomie	subject zijn
leren actie ondernemen (handelingsgerichte betrokkenheid) of leren nadenken en beslissen (cognitieve betrokkenheid)	cognitieve betrokkenheid	handelingsgerichte betrokkenheid
eigen wereld en handelingsmogelijkheden of wijde wereld en complexiteit	wijde wereld en complexiteit	eigen wereld en handelingsmogelijkheden
positionering binnen de opleiding	als één van de aanpakken	als rode draad

Tabel 1. Schematische vergelijking van accentverschillen tussen Bèta Burgerschap en Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap

Dialogo

Symen van der Zee en Lida Klaver (Saxion, Bèta Burgerschap, BB) in gesprek met Stella van der Wal-Maris en Marijke Voorthuijsen (Marnix Academie, Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap, OiSO)

BB: In Bèta Burgerschap is het zelf leren denken en het recht op een open toekomst belangrijk. Attitudevorming, zoals we traditioneel zien bij leren voor duurzame ontwikkeling, is een hellend vlak. Leerlingen moeten daarbij bijvoorbeeld positief staan tegenover recycling. Maar we moeten de maatschappij niet al invullen voor de toekomstige generatie. Bij Bèta Burgerschap leren leerlingen nadenken over hun verantwoordelijkheden en samen beslissen wat de meest optimale oplossing is voor een vraagstuk. Dit doen we vanwege het belang van autonomie en autonomiebevordering. Hoe zit dat bij *Onderwijs in Sociaal Ondernemerschap*?

OiSO: OiSO richt zich ook op het zelf leren denken. Binnen OiSO is autonomie en het zelf leren nadenken gericht op het ontdekken wie je bent, wie je wilt zijn en hoe je je verhoudt en wil verhouden tot de ander en de wereld, subjectwording. In het verlengde hiervan richt OiSO zich in tegenstelling tot Bèta Burgerschap ook op het ontwikkelen van compassie, empathie en zorgzaamheid en op het nadenken over hoe je

zelf bij kunt en wilt dragen aan veranderingen ten goede. Wij vinden het belangrijk om leerlingen een hoopgevend en handelingsgericht perspectief te bieden; zij kunnen actief ondernemend mee vormgeven aan een wereld zoals zij die graag zien. Initiatieven hiertoe komen altijd vanuit de kinderen en zij bepalen zelf hoe ze willen handelen. Wat is de rol van actie bij Bèta Burgerschap?

BB: Bij Bèta Burgerschap is actie geen onderdeel van het onderwijsproces, behalve als het vanuit de leerlingen geïnitieerd wordt. Bèta Burgerschap is een meer cognitieve benadering waarbij kinderen leren kritisch denken over een maatschappelijk-technologisch vraagstuk. Dit resulteerde inderdaad soms in een gevoel van machteloosheid bij leerlingen (zie Guérin et al., 2021). Deze bevindingen doen ons wel nadenken over de beperkte rol van actie in Bèta Burgerschap. Er zou meer aandacht kunnen zijn voor het leren over, door en van actie (zie ook de discussie van de effectstudie, Klaver et al., 2024). Bij zo'n actiegerichte benadering is het belangrijk de complexiteit van de vraagstukken niet uit het oog te verliezen. Daarbij moeten kinderen niet het gevoel krijgen dat zij persoonlijk verantwoordelijk zijn voor het oplossen van deze vraagstukken.

OiSO: Wij vinden zeker ook niet dat kinderen verantwoordelijk zijn voor het oplossen van de uitdagingen waar we voor staan, maar focussen wel op welke verantwoordelijkheid de kinderen zelf kunnen pakken. Misschien kunnen we het verschil tussen beide aanpakken vangen door te spreken over een focus op cognitieve betrokkenheid binnen Bèta Burgerschap en een handelingsgerichte betrokkenheid binnen OiSO. In Bèta Burgerschap gaat het om een zo optimaal mogelijke oplossing voor het vraagstuk, terwijl we bij OiSO kijken naar wat kinderen zelf kunnen en willen bijdragen aan het realiseren van een meer rechtvaardige, vreedzame en duurzame wereld. Ook in de lerarenopleiding zien wij een verschil tussen de aanpak van Saxion en de Marnix Academie. Aspecten van burgerschap komen op verschillende manieren en in verschillende programma's aan bod op onze (Unesco) hogeschool, maar sociaal ondernemerschap is in de hele opleiding verweven. Deze keuze sluit aan bij de missie van de hogeschool: "We zijn als hogeschool een open leergemeenschap voor en door bekwame, betrokken en bevlogen onderwijsprofessionals met moed. Zo bouwen we samen aan een

rechtvaardige en duurzame samenleving". Bij het samen bouwen neemt de academie de Global Goals als uitgangspunt en de missie vertaalt zich ook in thema's als inclusie, kinderrechteneducatie en kritisch burgerschap. Bij Saxion maken jullie op basis van jullie beroepsbeeld een andere keus.

BB: Het klopt inderdaad dat de lerarenopleiding van Saxion ervoor kiest om niet één aanpak te integreren in de hele lerarenopleiding, maar focust op het leren nadenken over en oefenen met verschillende aanpakken. Het gaat dus vooral om het kritisch leren nadenken over de eigen opvattingen over burgerschapsonderwijs. Bèta Burgerschap komt in één module aan bod. In andere modules komen studenten weer met andere aanpakken en visies in aanraking. Daarbij is de rode draad dat studenten zelf gefundeerde keuzes leren maken.

Conclusie

Scholen en lerarenopleidingen kunnen (binnen de kaders van de wet) richting geven aan burgerschapsonderwijs. Dit betekent dat er keuzes gemaakt moeten worden. Burgerschapsonderwijs kan namelijk op allerlei manieren vorm krijgen, gerelateerd aan een onderliggende pedagogische visie en visie op de maatschappij. In dit artikel hebben we de aanpakken Bèta Burgerschap en OiSO beschreven. Deze beschrijvingen laten zien dat deze aanpakken op bepaalde punten overeenkomen. Bij beide draait het om maatschappelijke vraagstukken en maatschappelijke betrokkenheid. Beide zijn leerlinggerichte aanpakken die van de leraar vragen om te gaan met openheid in het leerproces. Tegelijkertijd laten de beschrijvingen en de dialoog zien dat de aanpakken ook op enkele fundamentele kenmerken verschillen van elkaar. Het gaat dan bijvoorbeeld om de pedagogische visie, het wel of niet inleiden in bepaalde waarden en de focus op cognitieve of handelingsgerichte betrokkenheid. Ook in de lerarenopleidingen zien we dat verschillende keuzes worden gemaakt op basis van het beroepsbeeld.

Het opzoeken van de dialoog en het verkennen van overeenkomsten en verschillen tussen de twee aanpakken was voor ons als onderzoekers en lerarenopleiders een waardevolle exercitie. We willen het artikel dan ook besluiten met de aanbeveling zelf de dialoog op te zoeken. Wij zijn de dialoog aangegaan over twee aanpakken voor het vergroten van maatschappelijke betrokkenheid. De dialoog aangaan is natuurlijk ook waardevol over aanpakken

gericht op andere aspecten van burgerschapsonderwijs. Door de dialoog word je je meer bewust van de rationale en onderliggende keuzes. Bij aanpakken die vergelijkbare doelen lijken te hebben, zorgt de dialoog voor het expliciteren van nuanceverschillen. Dit helpt bij het kiezen van een aanpak voor burgerschapsonderwijs die past bij je eigen (school)visie op burgerschapsonderwijs.

Auteurs

Dr. Lida Klaver is onderzoeker bij het Lectoraat Vernieuwend Onderwijs van Saxion, waar zij onder andere onderzoek doet naar de aanpak Bèta Burgerschap en opvattingen over burgerschapsonderwijs. Haar promotieonderzoek ging over de betrokkenheid van leerlingen bij maatschappelijk-technologische vraagstukken.

l.t.klaver@saxion.nl

Dr. Stella van der Wal-Maris is lector Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap van de Marnix Academie. Zij onderzoekt in nationaal en internationaal verband met haar lectoraat hoe vanuit een hoopgevend en handelingsgericht perspectief maatschappelijke betrokkenheid van leerlingen gestimuleerd kan worden.

s.vdwal@hsmarnix.nl

Dr. Symen van der Zee is lector Vernieuwend Onderwijs aan Saxion University of Applied Sciences. Momenteel verricht hij samen met zijn buitengewoon talentvolle kenniskring onderzoek naar de vernieuwingsscholen en vernieuwende onderwijsthema's, zoals teamgericht onderwijs, burgerschapsvorming, student voice en onderwijstechnologie.

s.vanderzee@saxion.nl

Drs. Marijke van Voorthuijsen is opleidingsdocent en docentonderzoeker verbonden aan het lectoraat Onderwijs & Sociaal Ondernemerschap van de Marnix Academie. Zij heeft affiniteit met praktijkonderzoek en als pedagoog wil zij leerlingen een hoopgevend perspectief bieden.

m.vanvoorthuijsen@hsmarnix.nl

Referenties

- Biesta, G. (2018). *Tijd voor pedagogiek: Over de pedagogische paragraaf in onderwijs, opleiding en vorming*. Inaugurale rede. Universiteit voor Humanistiek Utrecht.
- Claes, E. (2023). Het burgerschapscurriculum in Vlaanderen. *Dimensies*, 7, 16–32. <https://dimensies.nu/het-burgerschapscurriculum-in-vlaanderen-nr-7-nov-2023/>
- De Brouwer, J., Klaver, L., & Van der Zee, S. (2022). *Montessori en burgerschapsonderwijs: Balanceren tussen toerusten en ruimte geven*. Saxion. <https://montessori.nl/professionals/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/C15-Montessori-en-burgerschapsonderwijs-2022.pdf>
- De Brouwer, J., Klaver, L., & Van der Zee, S. (2023). Montessori's perspective on citizenship education: A view from the Netherlands. *Journal of Montessori Research*, 9(2), Artikel 2. <https://doi.org/10.17161/jomr.v9i2.19418>
- De Winter, M. (2024). *Medemenselijk opvoeden. Samenlevingspedagogiek voor een hoopvolle en daadkrachtige generatie*. Uitgeverij SWP.
- Guérin, L. J. F. (2018). *Group problem solving as citizenship education: Mainstream idea of participation revisited*. Saxion Progressive Education University Press. <https://research.rug.nl/en/publications/group-problem-solving-as-citizenship-education-mainstream-idea-of>
- Guérin, L. J. F. (2020). *Position paper Bèta Burgerschap. Handelingsperspectieven voor de toekomst*. TechYourFuture. https://www.techyourfuture.nl/wp-content/uploads/2023/06/TechYourFuture_Position_paper_Beta_Burgerschap_juli2020.pdf
- Guérin, L. J. F., Klaver, L., Walma van der Molen, J., & Sins, P. (2021). *Onderzoeksrapport Samen werken aan Bèta Burgerschap*. TechYourFuture. <https://www.techyourfuture.nl/wp-content/uploads/2023/04/Onderzoeksrapport-Samen-werken-aan-Beta-Burgerschap.pdf>
- Ideland, M., & Malmberg, C. (2015). Governing 'eco-certified children' through pastoral power: Critical perspectives on education for sustainable development. *Environmental Education Research*, 21(2), 173–182. <https://doi.org/10.1080/13504622.2013.879696>
- Inspectie van het Onderwijs. (2022). *Peil.Burgerschap einde basisonderwijs 2019-2020*.

<https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/themarapporten/2022/03/09/peil.burgerschap-einde-basisonderwijs-2019-2020>

Klaver, L. T., Guérin, L. J. F., Sins, P. H. M., & Walma van der Molen, J. H. (2024). Effects of socioscientific issues-based teaching on attitudes: Students' resources as moderator. *The Journal of Educational Research*, 117(4), 169-184.

<https://doi.org/10.1080/00220671.2024.2362159>

Lindner, J. (2018). Entrepreneurship education for a sustainable future. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, 9(1), 115-127.

<https://doi.org/10.2478/dcse-2018-0009>

Mindt, L. & Rieckmann, M. (2017). Developing competencies for sustainability-driven entrepreneurship in higher education: A literature review of teaching and learning methods. *Teoría de la Educación: Revista Interuniversitaria*, 29, 129-159.

<https://doi.org/10.14201/teri.16702>

Sant, E. (2019). Democratic education: A theoretical review (2006-2017). *Review of Educational Research*, 89(5), 655-696.

<https://doi.org/10.3102/0034654319862493>

SLO. (2024). *Conceptkerndoelen leergebied burgerschap + toelichtingsdocument*.

<https://www.slo.nl/publicaties/@23473/conceptkerndoelen-leergebied-burgerschap/>

Tolkamp, J., Guérin, L., & Klaver, L. (2019). *Bèta en technologie in burgerschapsonderwijs*. TechYourFuture. <https://www.techyourfuture.nl/wp-content/uploads/2023/04/Praktijkboek-Beta-Burgerschap.pdf>

Van der Wal-Maris, S. J. (2019). *In verbinding: Onderwijs met het oog op de toekomst*. (Lectorale rede). Marnix Academie.

Van der Wal-Maris, S. J., Koene, J., & Mout, F. (geaccepteerd). Education for Sustainable Development shaped as Social Entrepreneurship Education – An exploratory case study of teacher competences and learning environment characteristics in primary teacher education. *Discourse and Communication for Sustainable Education*.

Van der Wal-Maris, S. J., Van Voorthuijsen, M., Rigg, E., & Van Oortmerssen, M. (2021). *Leren sociaal te ondernemen in het basisonderwijs - theoretische verkenning*. Interne publicatie, Marnix Academie.

Van der Zee, S. (z.j.). *De kern van het leraarschap*. Interne publicatie, Academie Pedagogiek en Onderwijs Saxion.

Van de Wetering, J., Leijten, P., Spitzer, J., & Thomaes, S. (2022). Does environmental education benefit environmental outcomes in children. *Journal of Environmental Psychology*, 81, 101782, <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2022.101782>.

Van Voorthuijsen, M., Kuijpers, E., & Van der Wal-Maris, S. J. (in voorbereiding). *Leren sociaal te ondernemen op De Buitenvoort – een onderzoeksverslag*. Marnix Innovatie Centrum.

Vare, P., Arro, G., De Hamer, A., Del Gobbo, G., De Vries, G., Farioli, F., Kadji-Beltran, C., Kangur, M., Mayer, M., Milliocoan, R., Nijdam, C., Réti, M., & Zachariou, A. (2019). Devising a competence-based training program for educators of sustainable development: Lessons learned. *Sustainability*, 11(7), 1890, <https://doi.org/10.3390/su11071890>